

Život, který se stal románem: Autofikční Životopisy Oty Filipa

JAN TLUSTÝ

DOI: <https://doi.org/10.31577/WLS.2023.15.4.5>

Život mladíka, jakým jsem byl tehdy já, řekl Baudolino Niketovi, může učitel, který se na smrtelném loži přiznává, že nedokáže rozlišit mezi dvěma pravdami a najít tu pravou, navždy a hluboce poznamenat.

Umberto Eco (2001, 57)

V životě i díle českého spisovatele Oty Filipa (1930–2018) se v různých obměnách dostává do popředí stále jeden rys: *překračování hranic* mezi jazyky, kulturami, identitami a žánry. Ve své literární tvorbě Filip střídavě přechází mezi češtinou a němčinou, přičemž svá díla nepřekládá, ale vždy znovu převypravuje. Dochází tak ke vzniku dvou variací téhož titulu, často s rozličným rozsahem, kompozicí apod. Pohyb mezi jazykově-kulturními identitami má u Filipa reálný základ: jeho rodné město Ostrava bylo v meziválečné době místem, kde se střetávala česká, německá, polská a židovská kultura. Po obsazení Československa v roce 1939 Filipův otec zažádal o německé občanství a Ota musel začít chodit do německé školy. Po válce byla rodina souzena pro kolaboraci, Filip byl však vzhledem ke svému věku zproštěn obžaloby. V roce 1974 byl Ota Filip po permanentním tlaku Státní bezpečnosti (StB) donucen k vystěhování do Spolkové republiky Německo, kde žil až do své smrti. Události zejména prvních dvou desítek let života silně ovlivnily Filipovo psaní, různě je ve vyprávěních varioval, a to počínaje debutem *Cesta ke hřbitovu* (1968) a konče poslední knihou *Tři škaredé středy a sedm dalších elegií o zlých dnech* (2012). Perspektivy, z nichž na ně nahlížel: střet člověka a dějin, groteskno, ironie, pábitelské vyprávění a stále se vracející motiv nejisté či vnucené identity.

V této studii se zaměřím na Filipovy pozdní texty *Sedmý životopis* (2000; něm. *Der siebente Lebenslauf*, 2001) a *Osmý čili nedokončený životopis* (pouze čes. 2007). Oba představují v kontextu české (a možná i světové) literatury unikátní experiment na poli autobiografického psaní: autor jimi reagoval na tíživé osobní události i mediální štvanci a na pozadí svého života vytvořil umělecky působivý obraz středoevropské zkušenosti poznamenané dvěma totalitními ideologiemi. Filipova

Při vzniku studie byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie <https://clb.ucl.cas.cz/> (kód ORJ: 90243).

originalita je především v jeho fabulační schopnosti, která nemá daleko k Jaroslavu Haškovi či Bohumilu Hrabalovi: své osudy zachycuje v proudu živelného vyprávění a proměňuje je ve sled scén, historek a dialogů, zároveň se však od empirie často odklání ve prospěch básnické imaginace, fantazie či dokonce mystifikace. Hranice mezi obojím není ostrá a čtenář často váhá, zda čte ještě autobiografii nebo už fikci. Právě pro postižení této hybridní povahy textu se dobře hodí pojem autofikce: z různých konceptualizací se dále budu opírat o třetí pojetí zmiňované Frankem Zipfelem, podle kterého je pro autofikci klíčový dvojitý (autobiografický a fikční) autorsko-čtenářský pakt: autobiografický pakt zavazuje autora vyprávět pravdu a zároveň mu fikční pakt umožňuje volně fabulovat.¹ Čtenáři pak autofikční texty poskytují protikladné instrukce, čímž vytváří neřešitelný paradox (2008; 2009, 304–311). Hybridní status autofikce ve čtenářích vzbuzuje nejistotu, jak text vnímat, přičemž tato nejistota tvoří součást jeho celkové rétorické strategie (Fonioková 2021, 514).

Filipovy *Životopisy*² budu sledovat v průsečíku několika oblastí: úvodem načrtnu dějinné okolnosti jejich vzniku, tendence v recepci a na základě studia Filipovy pozůstalosti se pokusím rekonstruovat jejich genezi. Nové poznatky ohledně geneze umožní postihnout složité vztahy mezi oběma texty, ale také posuny, ke kterým došlo při převodu *Der siebente Lebenslauf* do češtiny. V druhé části budu analyzovat textové a paratextové strategie, které vytvářejí protikladné instrukce ke čtení a ovlivňují pohyb recepce mezi póly autobiografie a fikce; obě knihy zasadím také do širšího kontextu autofikční literatury.

Úvodem ještě krátkou metodologickou poznámkou. V práci se budu opírat o Filipovu pozůstalost uloženou v Moravském zemském muzeu, zejména o autorovu korespondenci od konce 90. let až do jeho smrti. Jakkoli přináší archiv cennou příležitost nahlédnout do Filipova života a jeho fungování v rámci literárního pole, práce s těmito materiály má dvě rizika. 1) Filipova pozůstalost je nesmírně rozsáhlá a dosud není cele zpracovaná – kromě dopisů, které byly Filipovi adresovány, si autor také kopíroval vlastní dopisy a tiskl odesílané emaily. Výzkum Filipovy pozůstalosti je projekt na mnoho let; má práce se opírá o předběžné sondy a zároveň pracuje s materiálem, který byl v době výzkumu k dispozici. 2) Filipova korespondence má občas silně mystifikační až manipulativní povahu, proto je třeba vůči ní zaujímat zvýšeně kritický postoj, věnovat pozornost rozporům a tvrzení ověřovat z více zdrojů. Kritická reflexe pramenů zároveň může pomoci odhalit některé mýty, které autor o sobě vytvářel ve veřejném prostoru; z této perspektivy je pak možné i číst oba *Životopisy* v novém světle.³

OKOLNOSTI VZNIKU OBOU ŽIVOTOPISŮ

Filip psal o svém životě v mnoha publicistických textech, autobiografickými motivy jsou ale hojně prostoupeny také jeho romány, zejména debut *Cesta ke hřbitovu a Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* (1974). O některých svých románech s nadsázkou hovoří jako o životopisech, kam pomocí literárních obrazů a fantazie zašifrovává svůj život (2000, 5).⁴ I v dalších románech se však setkáme s výrazným autorsko-autobiografickým vypravěčem, který často odbočuje ke svému

životu a prozrazuje osobní angažovanost na tématu (*Děda a dělo*, něm. 1981, čes. 2009; *77 obrazů z ruského domu*, 2005).

Životopisy Filip napsal a publikoval jako reakci na dvě traumatizující události: první byl televizní dokument *Der lachende Barbar* (Smějící se barbar) Jürgena Martina Möllera a Lubora Dohnala, odvysílaný 10. ledna 1998 v Bavorské televizi, a současně (12. ledna) publikovaný článek *Die Plage Vergangenheit* (Mor minulosti) Hanse-Ulricha Stoldta v časopise *Der Spiegel*. Film i článek Filipa obvinily, že měl během vojenské služby u tzv. černých baronů (PTP – pomocný technický prápor) v červnu 1952 udat sedm vojáků z přípravy útěku na Západ, a nepřímo tak způsobit jejich uvěznění (vojáci byli odsouzeni převážně k pěti až osmi letům vězení). Redaktoři, opírající se o písemnou zprávu poručíka Josefa Vokněra z 21. června 1952 a výpovědi poškozených, navíc přišli s informací, že motivací Filipova udání byla jeho snaha dostat se k vojenské kontrarozvědce. Neméně skandálním odhalením bylo, že se měl během svého pobytu ve vězení v červenci 1970 Filip zavázat ke spolupráci s StB: podkladem bylo nepodepsané prohlášení, které autoři (nelegálně) získali ze svazků StB, a dále informace od jednoho z postižených, který ve svých spisech v Archivu bezpečnostních složek ministerstva vnitra (dále ABS) opakovaně nacházel údajně Filipovo krycí jméno „Argus“. Už 5. ledna 1998 byl dokument promítán v pražském kině MAT a po projekci diskutován, o dva dny dříve také vyšel v sobotní příloze *Lidových novin* rozsáhlý rozhovor Petrušky Šustrové se spolurežisérem Luborem Dohnalem (Dohnal – Šustrová 1998). Případ byl široce medializován a nabalovaly se na něj další kontexty, například diskuse o zákazu uvedení dokumentu v České televizi (srov. též Stankovič 1998). Filip poskytl časopisu *Der Spiegel* rozhovor, který byl otištěn současně se zmiňovaným článkem, v němž vylíčil svou verzi, podle níž byl společně s kamarády zatčen a pravděpodobně jako první nevydržel tlak výslechu a plán k útěku udal. Odmítl také nařčení ze spolupráce s StB odkazem, že „usvědčující“ dokument nebyl podepsaný.⁵ Druhé trauma bezprostředně navazuje: medializaci a podíl Filipových přátel na dokumentu německé televize neunesl Filipův syn Pavel a 13. ledna spáchal sebevraždu.

Kauza Filipova udání a spolupráce s StB byla v českém veřejném prostoru rozsáhle reflektovaná, naposledy v roce 2012 v souvislosti s udělením státního vyznamenání (Drda 2012). Filip na obvinění a ztrátu syna reagoval napsáním obou *Životopisů*, tyto události představují však pouze část vyprávění, záběr je širší. Filip vypráví o svém životě z perspektivy středoevropské zkušenosti a zachycuje, jak dvě velké totalitní ideologie brutálně zasahovaly do lidských životů. Zároveň je to vyprávění intimní, vynášející na povrch vlastní slabosti, selhání a traumata, tíha se často mění v historiku, gag apod. Čtenář má před sebou mnohovrstevnatý text, který současně rozehrává více rovin významu: Filip aktivizuje rozsáhlou kulturní encyklopedii, experimentuje s formou, reflektuje fungování paměti i etické aspekty autobiografického vyprávění (zvláště v *Osmém čili nedokončeném životopise*). Vytváří ale také hráz, prostřednictvím níž se brání „kostlivcům ve skříní“: vstoupíme-li pod povrch a budeme-li číst oba *Životopisy* ve stopách ricœurovské hermeneutiky podezření (Ricœur 2000, 98–100), vystoupí do popředí ještě jeden rys – snaha vyrovnat se se svými traumaty „přepsáním“ minulosti a vytvořit společensky akceptovatelnou verzi vlastního život-

ního příběhu. Právě tomuto účelu se skvěle hodí žánr autofikce se svou porézní hranicí mezi skutečností a fikcí.

SEDMÝ ŽIVOTOPIS JAKO OBHAJOBA

Sedmý životopis vydalo nakladatelství Host v říjnu 2000. Filip v něm vypráví o svém životě mezi léty 1939–1952, v textu se objevují ale také četné analepsy k prvo-republikovému životu na Ostravsku a k historii rodiny, i odbočky k době, kdy Filip na základě studia dokumentů v ABS rekonstruoval okolnosti udání. Ve veřejné prezentaci Filip zdůrazňoval, že se jedná o autobiografický román, při jehož psaní důsledně vycházel ze skutečných událostí a archivních materiálů: „Všechny mé předchozí knihy byly fabulace. Sedmý životopis jsou fakta [...]. Skutečná jsou i všechna jména, s výjimkou tří lidí, které jsem nechtěl poškodit“ (Kabát 2000, 20). Tato prezentace byla v souladu s informacemi na záložce knihy, která rovněž mluvila o autobiografickém příběhu/románu a připomínala okolnosti jeho vzniku.

Text vstoupil do specifického recepčního horizontu, který byl o necelé dva roky dříve formován právě diskusemi kolem Filipova udání. Klíč, ve kterém byl román čten, byl převážně autobiografický; tím byly ale také v českém prostředí upozaděny estetické kvality textu, které těží z autorovy schopnosti fabulace, hry s jazykem, s intertextuálními odkazy apod. Krátce řečeno: využití fabulace a rozostření hranice mezi skutečností a básnickou imaginací byl pro českou kritiku problém. Částečně na to upozornil Jiří Peňás (2000), když poukázal na problém recenzování knihy, která směšuje dva kontexty (autobiografii a fikci). Sám Peňás nicméně četl knihu převážně autobiograficky a hlavní smysl románu viděl – s odkazem na psychoanalýzu – ve zbavení se viny či v přenosu. Události ohledně udání totiž Filip líčí tak, že neunesl tíhu a světil se strýci, „starému bolševikovi“, který plán útěku (do něhož byl Filip zapojen) udal.

Podobně nahlížel na román i Jiří Rulf jako na „velkou obhajo[vací] řeč, která se obžalovaného snaží postavit do co nejpříznivějšího světla“ (2000, 51), nebo Milan Jungmann, který o *Sedmém životopisu* psal jako o autorově sebeobhajobě (2001). Zásadnější vhled do tohoto tématu přinesl filozof a psycholog Martin Hybler, který poukázal na Filipovu hybridní strategii, jak se přiznat ke své vině a zároveň z ní vyklouznout či najít pro sebe co nejvíce polehčujících okolností. Hyblerova analýza má řadu rovin, mimo jiné pojmenovává souvislosti s oidipovským komplexem (vztah k otci Bohumilovi), ale také důmyslnou manipulaci se čtenářskou veřejností, kdy jsou klíčové okamžiky ve vyprávění rozostřené mezi sen/představu a rekonstruovanou skutečnost. Právě tato „amalgamizace“ je ale z hlediska obhajoby problematická ([2001] 2008).

Takřka minimálně reflektovala kritika *Sedmý životopis* jako text umělecký – výjimkou byl Emil Lukeš, který román zasadil do širšího kontextu Filipovy tvorby a jeho hodnotu viděl ve schopnosti „zachytit atmosféru v její tragické absurditě i grotesknosti“ (2000, 20). I v jeho čtení ale významně rezonuje biografický kontext: oceňuje Filipa za jeho schopnost psát otevřeně o vlastních selháních a vinách, nicméně tím přejímá přesně tu perspektivu, kterou Filip buduje v prvním plánu (vytvoření společensky „snesitelné“ verze minulosti, zachránění obrazu autora jako veřejné osoby);

současně totiž u Filipa existuje strategie rozostření či umenšení vlastní viny. Tuto tendenci na základě analýzy dokumentů, s nimiž Filip pracoval, později konstatovala také Anna Gnot (2020). Kritický byl nicméně Lukeš k závěru, který podle něho vyznívá jako bagatelizace osudu odsouzených vojáků. Tento „nepovedený závěr“ – jak píše Lukeš (2000, 20) – se stal trnem v oku vícero čtenářům; podíváme se na něj tedy podrobněji, a to z pohledu geneze.⁶

GENEZE *SEDMÉHO ŽIVOTOPISU* A MARGINALIZACE VINY

Na *Sedmém životopise* začal Filip pracovat záhy po tragických událostech, prvotně však mířil text na německé čtenáře. Už 2. dubna 1998 reagoval Uwe Wittstock, redaktor nakladatelství S. Fischer Verlag, na rozsáhlejší ukázkou z připravovaného románu: není bez zajímavosti, že původní vyprávění začínalo vzpomínkami Filipovy ženy (tzv. Volyňská předehra)⁷ a že Wittstock Filipovi radil, aby se vyvaroval zbytečného sebeobviňování. Wittstock také poznamenává, že kniha skutečně začíná až na straně 72, kde se Filip přesunuje k otci a jeho chybám (10142).⁸ Při psaní se Filip opíral o studium materiálů, které na něj vedla vojenská kontrarozvědka a se kterými se – dle vlastních slov – seznámil na podzim 1998; z těchto dokumentů hojně cituje, parafrázuje je a využívá je jako strategii, jak posílit účinek autentičnosti vyprávění. Německou verzi dokončil Filip v únoru 1999 v římské vile Massimo, dle vlastních vyjádření však pod vlivem „české verze“ text ještě znovu upravoval.⁹

Takřka bezprostředně po dokončení rukopisu *Der siebente Lebenslauf* začal Filip pracovat na české verzi. Text měl hotový přibližně na přelomu roku 1999–2000. Následně jej zaslal řadě přátel a v rukopise ještě reagoval na některé připomínky (např. Antonín Měšťan Filipovi opravoval drobné chyby v reáliích). Do výsledné redakce však zasáhl ještě jeden faktor: po dopsání české verze, tedy asi začátkem ledna 2000, začal Filip hned pracovat na *Osmém čili nedokončeném životopise*. Dle korespondence se Šárkou Nevidalovou (7. dubna 2000; 10698) dokonce titul *Sedmý životopis* volil již s ohledem na následující *Osmý*. Z této perspektivy pak začal Filip znovu upravovat *Sedmý životopis*, kdy prováděl jednak drobné změny, ale i zásadní škrty. Z vícero dopisů pak vyplývá, že Filip „přeložil“ či „převyprávěl“ i poslední, čtvrtou kapitolu, ta se ale nakonec v českém vydání neobjevila. Filip s jejím otištěním váhal, například v dopise Luboši Petrovi (27. ledna 2000; 10620) píše: „Rozhodl jsem se skončit román kapitolou III, kapitolu IV nechám sice vytisknout, ale mám teď dojem, že třetí kapitolou příběh, tedy sedmý životopis, může skončit. To, co následuje dále, patří vlastně už do osmého...“

Je proto potřeba korigovat pozdější Filipova vyjádření o důvodech vyškrtnutí poslední kapitoly, v nichž přenáší zodpovědnost na nakladatele (podrobněji níže). Skutečným důvodem byla práce na *Osmém čili nedokončeném životopisu*, který Filip plánoval dopsat do konce roku 2000 a vydat už následující rok.¹⁰ Zkrácení knihy tedy Filip promýšlel z pohledu návazné knihy, čímž však došlo i k oslabení tématu viny, které tak intenzivně řešila česká kritika. Vina (vlastní i druhých) se sice v návazném *Osmém* stala jedním z leitmotivů, kontext je však už jiný. Sám Filip později vyškrtnutí považoval za chybu (Ota Filip [OF] Michaelu Benešovi, 8. května 2001; 11132) a například v korespondenci s Pierrem Foucherem, který *Sedmý životopis* překládal

do francouzštiny (překlad byl dokončen, ale nevyšel), trval na tom, aby jeho součástí byla i poslední, čtvrtá kapitola (25. říjen 2001 a 2. listopad 2001; 11407-1). Její vyřazení však představovalo pouze jednu rovinu, v níž byla vina upozaděna.

K marginalizaci viny v českém překladu *Sedmého životopisu* došlo ve třech oblastech: 1) Zatímco v německém textu jsou kapitoly pojmenovány, v českém vydání se objevuje pouze číslování; třetí (v češtině závěrečná) kapitola, která se vztahuje k udání vojáků PTP, je v německé verzi označena jako „Mein Versagen“ (Mé selhání).

2) Závěrečné věty, které se v české recepci staly předmětem ostré kritiky, vyznívají v německé verzi odlišně: po větách „V roce 1956 byli všichni na svobodě. / Já nikdy.“ následuje ještě jeden odstavec: „Můj sedmý životopis skončil, zůstal jsem v něm uvězněn, ve svém bídném selhání, ve své vině a spoluvině. V létě 1952 jsem se znovu a znovu vracel do Kadaně, abych pátral po stopách svého tehdejšího strachu ze smrti, ale tam jsem ve vzpomínkách a ve snech znovu a znovu objevoval své provinění proti svým nejbližším.“ (Filip 2001, 350; přel. J. T.).¹¹ Zakončení německé verze tedy vinu naopak tematizuje, vina se ve vyprávění objevuje jako trauma, které se znovu vrací a vtahuje vypravěče *do vnitřní nesvobody*: vězení, respektive stav „uvěznění“ (*gefangen*) se zde stává metaforou viny, které se nelze zbavit, a z *tohoto vězení* – na rozdíl od odsouzených vojáků – nemůže vypravěč vystoupit. V české verzi tento odstavec není, vyprávění je uzavřeno větou „V pondělí dne 13. října 1952 skončil sedmý a začal můj osmý životopis“ (2000, 373). Poslední větou si tak chtěl Filip vytvořit odrazový bod pro navazující díl; věty „V roce 1956 byli všichni na svobodě. / Já nikdy.“ můžeme v tomto kontextu tedy číst jako předznamenání další knihy, v níž se nesvoboda a represivní mechanismy totalitní ideologie stanou jedním z leitmotivů.

3) V německé verzi se vina stává důležitým motivem v poslední kapitole, a to v emotivní scéně zpovědi, která se odehrává v závěru roku 1953, necelé dva týdny před Filipovou svatbou. V proudu výčtů hříchů se znovu objevuje provinění na bývalých kamarádech z vojny, které je zakončeno zmínkou o několikerém pokusu o sebevraždu ve vazební věznici, k níž ale nakonec vypravěč nenajde odhodlání (Filip 2001, 419).¹² Motiv viny se ještě jednou vrací v závěru při scéně svatebního obřadu, kdy hra světla a stínů proměňuje tvář kamenného anděla ve tvář otce Bohumila; v této snové vizi se vypravěči připomínají (či možná lépe projektují do postavy anděla) poslední otcova slova o odplatě za jeho hříchy až do třetího pokolení. Vina zde získává transgenerační rozměr – „zasahuje“ vypravěče, jehož vlastní selhání kopíruje slabost otce Bohumila, a očekávaného, ale ještě nenarozeného syna, který v lednu 1998 zase doplatí na slabost a selhání Oty Filipa.¹³ Touto velkou imaginativní scénou propojující několik generací motivem viny také román končí. Jak jsem se již zmínil, v českém vydání tato kapitola chybí, Filip ji však převyprávěl v rámci první kapitoly *Osmého čili nedokončeného životopisu* (2007, 39–100). I když se zde objevují stejné či podobné obrazy, jejich estetický účinek je oslabený, neboť jsou zasazené již do jiného kontextu: chybí zde pozadí vyprávění *Sedmého životopisu*, nemají exponované postavení (původně závěr knihy) a jsou utopeny v proudu dalších příběhů.

GENEZE OSMÉHO ČILI NEDOKONČENÉHO ŽIVOTOPISU

Osmý čili nedokončený životopis se rodil dlouho a komplikovaně. Filip plánoval pokračovat v psaní návazného dílu již během dopisování české verze *Sedmého životopisu* v prosinci 1999 (OF Karlovi X., 14. prosinec 1999; 10567), zároveň minimálně od ledna 2000 zvažoval do něho přesunout poslední kapitolu *Sedmého* (OF Luboši Petrovi, 27. ledna 2000; 10620). Knihu nejprve několik měsíců koncepčně promýšlel. V dopise Miroslavu Stonišovi (2. května 2000; 10735) se podrobněji rozepisuje o své tvůrčí strategii: časově má vyprávění pokrýt dobu od 60. let až po zatmění slunce 11. srpna 1999. Základem má být stejně jako v *Sedmém životopise* „autentičnost“, zároveň chce ale „fabulovat“ a načrtává několik scénářů, jak skrze fabulovaný a variovaný příběh propojit jednotlivé kapitoly. Z dopisu Janu Trefulkovi (5. června 2000; 10768) je také patrné, že už od počátku Filip koncipoval *Osmý čili nedokončený životopis* jako epizodický román.

S psaním začal Filip během května nebo na počátku června 2000: v dopise Šárce Nevidalové (9. června 2000; 10773), s níž v této době řešil korektury *Sedmého životopisu*, se zmiňuje, že začátek byl pro něho těžký, nyní snad už ale bude práce probíhat rychleji.¹⁴ Tvorba zpočátku probíhala experimentálně: Filip napsal nejprve několik stránek v češtině a pak je hned převypravoval německy. Nicméně již 2. července si stěžuje Antonínu Měšťanovi, že se touto metodou ocitl v jazykovém „galimatyáš“ a nemůže takto dále pokračovat (10802). Od dvoujazyčného psaní tedy upouští a dále pokračuje jen česky. Původním Filipovým plánem bylo napsat rozsahem podobnou knihu *Sedmému životopisu* a odevzdat ji do nakladatelství do konce roku 2000 (OF Ludvíku Vaculíkovi, 3. května 2000; 10738A; Šárce Nevidalové, 9. června 2000; 10773); korektury, autorské prezentace a další aktivity mu však nedovolily postupovat takovým tempem, termín tedy posunul do léta 2001. Plánoval také převyprávět do března 2002 *Osmý čili nedokončený životopis* německy, aby kniha ještě stihla vyjít na podzim 2002 (datum volil Filip s ohledem na zamýšlenou prezentaci na Frankfurtském knižním veletrhu).¹⁵ Ještě 30. září 2001 psal Filip nakladateli Miroslavu Balaščíkovi (11298), že pracuje na poslední, třetí kapitole (vydaná kniha jich má nakonec čtrnáct), v říjnu však práci přibližně na pětistě straně přerušil. Důvody ozřejmil Zdeňku Rotreklovi v dopise z 6. listopadu 2001 (11264): psaním životopisů se cítí již unaven a chce se začít věnovat milostnému příběhu o Gabriele Münterové a Vasiliji Kandinském (*77 obrazů z ruského domu*, 2004).

Rekonstrukce první etapy geneze odhaluje, že Filip zamýšlel původně vydat oba *Životopisy* s krátkým časovým odstupem a přibližně se stejným rozsahem: v jeho tvůrčím záměru tedy oba texty figurovaly blízko sebe a odsunutí tématu viny do navazujícího dílu se nemuselo z tohoto pohledu jevit jako problematičné. Na konci roku 2000 dokonce Filip zvažoval návrh nakladatelství S. Fischer, aby oba *Životopisy* vyšly německy v rámci jedné knihy: od toho jej nakonec odradil rozsah (přes tisíc stran) a také, že by se vydání minimálně o rok a čtvrt zpozdilo. „Oni, tedy u Fischerů, taky asi neví kudy kam, jenže já musím mít [...] aspoň vrabce v hrsti“ (OF Miroslavu Balaščíkovi, 31. prosince 2000; 11001). *Der siebente Lebenslauf* vyšel samostatně 1. září 2001 v nakladatelství Herbig.

V roce 2002 pracoval Filip na románu *77 obrazů z ruského domu* a zároveň roze-psal satirický román *Sousedé a ti ostatní*; k *Osmému čili nedokončenému životopisu* se vrátil až v roce 2003.¹⁶ Během tohoto roku a následujících let se text prudce rozrůstá: jednotlivé kapitoly Filip průběžně posílá do nakladatelství Host a rovněž archivuje v Bavorské státní knihovně. Zvažuje také, že vzhledem k citlivé povaze textu (kriticky se zde vyjadřuje k řadě osobností, které obviňuje z podílu na smrti syna Pavla) rukopis uloží u právníka a umožní jeho publikaci až po své smrti. Navzdory plánu ukončit vyprávění v srpnu 1999 Filip refleктоval události svého života až do začátku jara 2006. Rukopis odeslal do Hosta 3. dubna 2006 (OF Miroslavu Balašítkovi, 3. dubna 2006; 12607). O týden později se v dopise Carmen Sippl z nakladatelství Herbig zmiňuje, že německou verzi pravděpodobně již nenapíše (OF Carmen Sippl, 11. dubna 2006; 12607).

Výsledný text byl monumentální (2400 stran) a v nakladatelství byla jeho redakcí pověřená Olga Trávníčková. Dle emailového rozhovoru Filipa s Ondřejem Horákem společně s redaktorkou zkrátily text přibližně o třetinu, přičemž byly údajně vyškrt-nuty německé scény a „několik českých, velice háklivých scén“ (Kubica 2012, 194). V rozhovoru, který jsem s Olgou Trávníčkovou vedl (1. června 2023), se však zkrácení ukázalo v jiném světle: Filip údajně ponechal na nakladatelství, aby text samo upra-vilo do publikovatelné podoby. Trávníčková text zkrátila dokonce o 40 %, přičemž hlavním důvodem bylo časté opakování. Filip údajně zapomínal, co již dříve napsal, některé scény odvyprávěl – v různých variacích – třeba i třikrát nebo čtyřikrát; příliš si také nedělal starost s reáliemi, občas pojmenovával různé postavy jedním jménem apod. Vyškrtnutí „německých“ či „háklivých“ českých scén Trávníčková nepotvrdila.

Provázanost se *Sedmým životopisem*, oscilace mezi německou a českou verzí na počátcích psaní, proměna původního tvůrčího záměru (mnohonásobné rozšíření plánovaného rozsahu, dlouhý a přerušovaný proces psaní), významný podíl editora při výsledné redakci textu aj. – všechny tyto dílčí poznatky ukazují, že geneze *Osmého čili nedokončeného životopisu* byla komplikovaná a že se do ní promítla řada faktorů. Pokusil jsem se pojmenovat alespoň základní tendence; podrobnější vhléd do geneze může nabídnout další studium Filipovy pozůstalosti v Moravském zemském muzeu a rukopisů uložených v Bavorské státní knihovně.

PERFORMANCE AUTENTIČNOSTI A AUTOBIOGRAFIČNOSTI

V korespondenci přátelům, s nakladatelstvím Host i v nejrůznějších rozhovorech Filip opakovaně zdůrazňuje, že jeho vyprávění v obou *Životopisech* vychází ze skutečných událostí a je *autentické*; své adresáty přesvědčuje o tom, že vylíčené události popisuje tak, jak si je pamatuje (či jak je z archivních materiálů zrekonstruoval) a navádí je k autobiografickému čtení. V odpovědi redaktorce *MF Dnes* Petře Sasínové z 28. října 2003 (12018) píše, že se k jejím otázkám ohledně svého života vyjadřoval již v jiných rozhovorech, ale také ve svých knihách a esejích: „a pokud ještě nějaké neodpověděné zůstaly, odpovídám na ně právě teď při psaní svého Osmého životopisu“. Obvinění ze spolupráce s StB na začátku 70. let odmítá (zaštiťuje se lustračním osvědčením a popírá, že by figuroval v oficiálních seznamech ministerstva vnitra pod krycími jmény „Hamerník“ a „Farizej“), přiznává se ale k selhání z 50. let a odkazuje

opět k *Sedmému životopisu*. Podobně tomu bylo v rozhovoru s Miroslavem Balaštíkem:

V *Sedmém životopisu* jsem se musel držet skutečnosti; když jsem si v Pardubicích přečetl a okopíroval svůj spis a co o mně estébáci zaznamenali, naráz byla skutečnost, kterou jsem do roku 1952 žil, ještě děsivější, než bych si ji dokázal vymyslet. Teď píši *Osmý životopis* [...]. Postavy si už také nemusím vymýšlet ani fabulovat; popíši je tak, jak jsem je poznal a jak vstoupily do mého života [...]. (Balašítk [2000] 2015, 58)

Performanci autobiografičnosti navíc umocňuje, že tytéž příběhy z obou *Životopisů* vypravuje Filip i ve veřejném prostoru.

Čtenář nemá důvod Filipovi nevěřit a jeho optiku s největší pravděpodobností převezme při čtení obou knih. Ta zároveň nevyklučuje určitou míru fikcionalizace a vnímání textu jako uměleckého díla. Ostatně sám Filip se částečně přiznává k fabulaci, která se podle něj odehrává „nad“ či „pod“ rovinou skutečného příběhu. Zdůrazňování autentičnosti se stává až obsedantním motivem Filipovy korespondence: v dopise Šarce Nevidalové (7. dubna 2000; 10698) o plánovaném *Osmém*: „chci zachovat zásadu sedmého životopisu, tedy *autenticitu*, ale rád bych ji „obohatil“ – slovo „ozvláštnil“ nesnáším – o jakýsi poeticko-ironický motiv. [...] [C]osi jsem si už vymyslel, co by vůbec nepoškodilo *autenticitu příběhu* a dalo by mi možnosti trochu „vedle“, „nad“ nebo „pod“ realistickými příběhy zafabulovat“ (zvýraznil J. T.). Hlubší vhled do svého pojetí paralelní fabulace podal Filip v dopise Miroslavu Stonišovi (2. května 2000, 10735), kde načrtl i několik možných scénářů: jedním z nich je i „nesmyslný“ příběh o rozsévání semen, které vypravěč zasévá na různých místech, čímž dochází i k propojení různých časů a situací – tento smyšlený příběh se v *Osmém čili nedokončeném životopise* skutečně objevuje a nabývá symbolického významu.

K performanci autentičnosti dochází i v samotném textu, a to mnoha prostředky: využíváním rétorických formulí (opakovaná deklarace záměru psát o skutečných událostech či popsat pravdu), citacemi z diářů, poznámkových sešitů či jejich parafrázemi, citacemi z korespondence apod. Autobiografické čtení rovněž posiluje fotografická příloha: v *Der siebente Lebenslauf* tvoří předsádku kopie vybraných materiálů vojenské kontrarozvědky, na základě nichž Filip román psal (klíčové věty jsou i přeloženy), součástí *Osmého čili nedokončeného životopisu* je zase šestnáctistránková příloha s privátními a společenskými fotografiemi, kopiemi dokumentů (Filipův podvrtný leták z roku 1969, pokyny k vystěhování z ČSSR), soudních rozhodnutí (rozsudek z roku 1970 vedoucí k uvěznění), přičemž celá příloha je zakončena negativním lustračním osvědčením. Jak ukázala Klára Soukupová na příkladu Ivana Klímy, fotografická příloha v autobiografiích je však především interpretací minulosti: už samotný výběr fotografií zvýznamňuje určité události, přispívá k utváření vypravěčovy sociální role a pomáhá „konstituovat minulost v podobě, jaká odpovídá autorské intenci“ (Soukupová 2021, 146). Autobiografickému čtení napomáhá také rozsáhlý poznámkový aparát (v *Der siebente Lebenslauf* a v *Osmém čili nedokončeném životopise*), jmenný rejstřík (v *Osmém*) a informativní texty na předsádkách.

Mimořádně účinným prostředkem performance autentičnosti jsou citace z dokumentů ABS, a to včetně uvádění jejich registračního čísla. Vypravěč neustále zdůrazňuje, že jeho psaní je těmito materiály podložené, jedná se však o rafinovanou

hru, která má zakrýt manipulaci s vlastním obrazem. Nejde totiž o fakta (jak Filip rád říká), ale o jejich seskládání a (re)interpretaci. Jak ukázala Gnot, jedním z klíčových prostředků Filipovy manipulace (kromě přizpůsobování si vzpomínek) je i opomíjení některých dokumentů či jejich vytrhávání z kontextu a přizpůsobení tvůrčímu záměru „vytvořit pokud možno co nejpříjemnější verzi traumatických událostí“ (2020, 672). Stejnou strategii používá Filip i v rozhovorech a korespondenci. Explicitní deklarace autentičnosti u obou *Životopisů* funguje jako maska, která zakrývá nepohodlné, nepříjemné či citlivé události a zároveň utvrzuje čtenáře o pravdivosti předkládaného příběhu. Jistou roli mohlo sehrát i to, že v době psaní nemohl podle platné legislativy nahlížet do osobních svazků ABS nikdo jiný než dotyčná osoba, případně soud – Filip tedy mohl s nemožností ověření citlivých informací kalkulovat.

Možnost pracovat s archivními materiály otevřela i cestu k novému čtení obou *Životopisů*; omezím se na jeden příklad. V rozhovorech i v *Osmém čili nedokončeném životopise* Filip vždy zdůrazňoval, že nikdy vědomě s StB nespolupracoval a že u prohlášení z 9. července 1970 chybí jeho podpis. Jak však píše Gnot: „Během pobytu ve věznici začal spolupracovat se Státní bezpečností, ale vzhledem ke skutečnosti, že se neosvědčil jako spolupracovník, poměrně rychle se sám stal objektem sledování“ (Gnot 2021, 171). Protože toto téma nebylo zatím podrobněji reflektované, požádal jsem Annu Gnot o konzultaci (emailová korespondence červen 2023 a osobní setkání v Ústavu pro českou literaturu AV ČR 21. června 2023). Ta původní tvrzení ještě rozšířila: v ABS existuje jak nepodepsané prohlášení o spolupráci s StB, tak i Filipem vlastnoručně psané a podepsané prohlášení rovněž z 9. července 1970. Jiné dokumenty však ukazují, že Filip se jako zpravodaj StB neosvědčil, a proto byla akce „Hamerník“ přibližně po roce ukončena. V této souvislosti ještě připomeňme komentář Petra Uhla: „Celé to obvinění Oty Filipa by ale přece mělo význam jen tehdy, kdyby se ukázalo, že svou spoluprací s StB tehdy v 70. letech někoho poškodil. Podpis závazku, učiněného ve vězení či jinak vynuceného, nelze, alespoň v civilizované zemi, uznat za platný“ (Uhl 1998, 4).

Z perspektivy literární vědy je ovšem zajímavé, jak toto téma zpracovává Filip v *Osmém čili nedokončeném životopise*. Vypráví zde takřka thrillerový příběh, jak byl přiveden k výslechu (nevyspalý a pod vlivem analgetik), vydírán a nucen k podpisu, jak mu byla podávána káva (pravděpodobně s drogami) a ocitl se ve stavu zmateného vnímání až fyzické nevolnosti (viz též podobně laděná scéna v *Sedmém životopise*; 2000, 345–350), navzdory všemu ale nepodepsal (Filip 2007, 428–430). Vyprávění obohacuje komentář, že v roce 2004 si okopíroval v archivu ministerstva vnitra nepodepsané (sic!) prohlášení, z něhož později i cituje (454). Scéna je zakončena větou: „Přiznám se však: kdybych po třiceti čtyřech letech svůj podpis na prohlášení v archivu viděl a poznal, ani bych se nedivil, jen bych se ještě více styděl za svůj tehdejší pocit bezmoci, smutku, zoufalství a beznaděje“ (431). Tedy: dokonalé alibi, kdyby se přeci jen někdy podepsané prohlášení objevilo. Ale nejen to: dochází zde i k podobnému rozdvojení subjektu, o kterém psala Gnot v souvislosti se *Sedmým životopisem* (2020, 669–670), byť v jiné modelaci: jedno já (fikčně „reálné“) vzdoruje nátlakům moci, druhá já (fikčně „hypotetické“) podléhá, což vede k psychické bolesti. Filip jako by

chtěl skutečné (slabé a podléhající) já alespoň „nějak“ přiznat, zároveň se je ale hned snaží zamaskovat či překrýt velkou vypravěčskou gescí a hrdinským vzdorem, který je posilován i dalším dějem – po propuštění z vězení opakovaně odmítá prohlášení podepsat (Filip 2007, 454, 472–474, 481, 487).

Obdobnou strategii zvolil Filip i v souvislosti s výše zmiňovanou zprávou poručíka Vokněra, která jej měla usvědčovat z toho, že v červnu 1952 udal vojáky PTP z přípravy útěku na Západ. Filip ji s poukazem na to, že se jedná o dodatečný protokol z 8. října 1952, v *Sedmém životopise* odmítl jako fantasmagorii (Filip 2000, 356–357), zamlčel ale, že v ABS existuje původní zpráva z 21. června 1952. Je tedy velmi pravděpodobné, že celá historie o strýci, kterému se Filip svěřil a ten vše udal, je fikce.

ŽIVOTOPISY JAKO FIKCE

Navzdory splnění podmínek autobiografického paktu a dalším strategiím vyzývajícím k referenčnímu čtení, poskytují *Životopisy* zároveň signály, aby je čtenář vnímal jako fikci. Jak jsem uvedl již v úvodu, právě koexistence protikladných instrukcí ke čtení je pro některé teoretiky klíčová pro postižení fungování hybridního žánru autofikce. U Filipa se protikladné instrukce objevují už v prologu k *Sedmému životopisu*, kde autor osvětluje motivace svého psaní a zařazuje knihu do jedné číselné řady, která obsahuje jeho život, vydané romány a dokonce i příběhy, které o něm napsali jiní:

Spočítám-li své životopisy, o kterých vím, že existují, dostanu číslo sedm: první je ten skutečný, který jsem žil a žiju, druhý životopis je zkrácený, určený pro úřady, pro cizí použití a pro jiné méně smysluplné účely. Následují další čtyři životopisy, které jsem pomocí literárních šifer, fantazie a zauzlenin napsal ve čtyřech románech. Můj sedmý životopis začal v pátek dne 13. července 1951 černým inkoustem krasopisně v úředních hlášeních sepisovat a protokolovat podplukovník, později plukovník František Fic, velitel 1. OVZS, 6. oddělení, 8/4281, zelený čert, kterého mi přidělil samotný Satan [...]. (Filip 2000, 5)

Sám Filip tedy s pojmem životopis zachází volně a jeho použití v titulech je ambivalentní. K fikcionalizaci či hybridizaci dochází i prostřednictvím podtitulů: v *Osmém čili nedokončeném životopise* použil autor podtitul memoáromán, který odkazuje ke známému textu *Kde je zakopán pes* (1987) Pavla Kohouta, pro nějž je hybridizace, resp. oscilace mezi dokumentárním a fikčně-uměleckým polem klíčová. V *Sedmém životopise* je to podtitul „román“ (v německém vydání „autobiografický román“ – „autobiographischer Roman“), který čtenáře vybízí, aby text vnímal jako umělecké dílo. Dalším vodítkem mohou být častá líčení snů, která lze číst i jako intertextuální odkaz k jinému hybridnímu textu – *Českému snáři* (1981) Ludvíka Vaculíka. U Filipa i Vaculíka představují sny zároveň metaforu básnické imaginace; vyprávění u obou autorů vychází sice z empirie, ta je ale dále tvarována představivostí, domýšlením (a vymýšlením) událostí. Skutečnost se mění v umělecký obraz, který má svou vlastní logiku pravdivosti. Téma umělecké pravdivosti je ostatně jedno z témat, které v *Osmém čili nedokončeném životopise* vystupuje do popředí. Stejně jako u Filipa byl i *Český snář* čten ve dvou protikladných klíších a vyvolal vášnivé diskuse (Vaculík 1991). Podobně ambivalentní recepci měly i pozdní „žurnalistické“ texty Bohumila Hrabala, kdy se například autorova dvorní překladatelka a přítelkyně Susanna Roth

(jinak hájící Hrabalovu svobodnou tvůrčí imaginaci) nemohla smířit s tím, jak o ní v jednom z dopisů Dubence psal (Tlustý 2019, 141).

Filip vidí svou minulost především skrze fabulaci a scénu. Jákýkoliv motiv mu slouží k tomu, aby vyprávěl groteskní, absurdní či ironické historky, přičemž v tomto živelném vyprávění se rozostřuje hranice mezi skutečností a fikcí. Trefně napsal Jiří Zizler (2008), že Filip je posedlý démonem fabulace, který se v jeho psaní sváří s autobiografistou či dokumentátorem. Vypravěč uvádí řadu detailů, které si nemůže pamatovat ani je rekonstruovat, syžet pak koncipuje jako sled řady scén, prostřednictvím nichž vytváří iluzi, že události se odehrávají „právě teď“. Velkou roli mají i dialogy, které jsou rovněž poznamenány dvojznačností: jednak je zde opět iluze aktuálního dění, zároveň jsou ale rozhovory schematické a spějí k typické filipovské pointě, v níž se ukazuje absurdita doby. Styl i vývoj dialogů je napříč desetiletím podobný, Filipovo vyprávění se „slévá do nerozlišitelné stejné šedi, simplifikuje, zkresluje“ (Zizler 2008, 6). V budování scén i dialozích je tak patrná jistá teleologie: Filip nahlíží na minulost z pozice již „vědoucího“ a této perspektivě podřizuje i výběr událostí a konstrukci zápletky.

V autobiografiích se můžeme běžně setkat s fikcionalizací, u Filipa však nabývá mimořádné intenzity a autorovo snění, fantazie, nespoutaná fabulace opanují většinu vyprávění – není to tedy pouze ono Filipovo přiznané „nad“ či „vedle“. Text je v tomto smyslu sebeodhalující: řada příběhů je těžko uvěřitelných, dobře však fungují jako fiktivní, umělecký obraz (například vypravěčova pouť Prahou 25. února 1948, během níž se náhodou stává svědkem Gottwaldova projevu na Václavském náměstí a zároveň prožije svou první sexuální zkušenost). Aktivizací kulturní encyklopedie může čtenář také zjistit, že si Filip přivlastňuje historky o jiných lidech a vydává jejich zážitky za své vlastní (srov. též Zizler 2008).

V recenzi „Do krajiny českého románu se přivalil obrovitý balvan“ Jiří Trávníček (2008) soudí, že Filipův *Osmý čili nedokončený životopis* je výjimečným spojením vícero žánrových poloh: k dílčím charakteristikám (román s tajemstvím, pikareskní, milostný, doby, existenciální, autobiografický nebo o genezi dalších románů) přidám ještě jeden rys – meta-autobiografický. Filip rozsáhle reflektuje problematiku autobiografického psaní, fungování paměti, otázku otevřenosti a její etické implikace (jak být otevřený, pokud má pravda může druhé zranit?) a dotýká se i role fantazie a imaginace v lidském životě. Sebereflexe psaní je však výrazný rys celé Filipovy tvorby: četné pasáže o vztahu historické pravdy a imaginace se objevují již v historickém románu *Valdštějn a Lukrecie* ([1979] 2011) nebo románě *Děda a dělo* (2009), v němž Filip podle zápisníků a vzpomínek vypráví příběh svého dědečka. Esejistickými pasážemi na téma „Dichtung und Wahrheit“ je pak doslova přesycen román *77 obrazů z ruského domu*: Filip zde opakovaně vyzdvihuje přednosti fantazijní představivosti (volné fabulace), s trochou nadsázky bychom mohli říct, že některé jeho pasáže (Filip 2005, 80, 83, 183–184) de facto odhalují tvůrčí metodu Filipova memoárománu, který ostatně vznikl v téže době.

A je zde ještě kontext světové literatury. V úvodu a závěru *Osmého čili nedokončeného životopisu* cituje Filip švýcarského spisovatele Maxe Frische: „Dříve nebo později si každý vymyslí vlastní dějiny, které potom vydává za svůj životopis“ (2007,

5, 746). Citace pochází z románu *Mein Name sei Gantenbein* (1964; čes. *Mé jméno budiž Gantenbein*, 1967), název díla ale Filip neuvádí;¹⁷ jedná se o autorův volný překlad původní věty „Jeder Mensch erfindet sich früher oder später eine Geschichte, die er für sein Leben hält“ (45), v němž dochází k dvojímu významovému posunu. Frisch slovem „Geschichte“ nemíní dějiny, ale příběh, „Leben“ také neznamená životopis, ale život. Filip si tedy citaci skrze překlad přizpůsobuje, aby dosáhl větší afinity s vlastním textem. Práce s citací/překladem má ještě další patra: kromě rámcování vyprávění spojuje Filip tuto větu s kritikem Milanem Jungmannem, kterému vyčítá zamlčování nepohodlných faktů z roku 1952 (sic!); nepřijatelná je pro něho ovšem i absolutní otevřenost, kterou ilustruje na příkladu německého přítele Kurta. Problematiku otevřenosti a pravdivosti autobiografického psaní řeší Filip v celém memoárovém románu a často se jí dotýká i v korespondenci. Paradoxní je, že Jungmannovi adresuje Filip námitky, které můžeme vznést i vůči jeho vlastnímu psaní: „oba způsoby vyprávění se s vlastní minulostí a vlastními hanebnostmi [...] jsou mi cizí, ba protivné a jako návody nebo příklady k následování k ničemu“ (2007, 747).¹⁸ Intertextuální vztah k Frischovi je zároveň širší: podobně jako u Filipa je centrálním tématem Frischova psaní otázka po identitě a vztah života a vyprávění.

ZÁVĚR

Sedmý životopis a *Osmý čili nedokončený životopis* Oty Filipa představují osobitý příspěvek k žánru autofikce. Oba texty rozrušují hranici mezi autobiografií a fikcí, zároveň vypravěčsky nezaměnitelným způsobem evokují život Středoevropana, který se musí vyrovnávat s realitou totalitních režimů. Filip tuto zkušenost nasvícuje v průsečíku existenciálních témat, jako jsou vztah k moci a politice, vina, smrt, domov, jazykové zakotvení a identita. Studie analyzovala protikladné tendence Filipova psaní (performanci autentičnosti/autobiografičnosti a signalizaci fikčnosti), skrze jejichž napětí dochází k hybridizaci. Rozostření hranice mezi skutečností a fikcí zároveň Filip využívá k tomu, aby se vyrovnal se svými traumaty, mediálními skandály a vytvořil společensky akceptovatelný obraz sebe sama. Napětí mezi autobiografickým a fikčním čtením bylo sledováno i v recepci. Na základě archivního výzkumu jsme zrekonstruovali historii vzniku obou knih, postihli genetické vazby mezi oběma texty a demaskovali některé mýty, které Filip o sobě vytvořil. Studie zohlednila i širší kontext Filipova díla a sledovala souvislosti s dalšími hybridními (autofikčními) texty české literatury.

Čtenář Filipových *Životopisů* má vždy dvě možnosti: může číst referenčně, nacházet nesrovnalosti, zkreslení a mystifikace, anebo se autorově imaginaci otevřít a užít si nespoutanou fabulaci s groteskním viděním světa. První čtení je na místě, uvažujeme-li o Filipovi v rámci veřejného prostoru, kde je potřeba autorovy fabulace korigovat. Ve druhém, estetickém čtení však můžeme jako umělecky pravdivou přijmout i takovou mystifikaci, jakou je ona velká románová scéna, kdy 1. září 1939 otec Bohumil násilím vedl malého Otu přes Slezskou Ostravu do německé školy.¹⁹

POZNÁMKY

- ¹ Pojmy fabulovat, fabulace používám převážně ve významu angl. „fabulation“, tj. jako vyprávění smyšleného příběhu; v obdobném duchu s ním pracuje i Filip.
- ² *Sedmý životopis* a *Osmý čili nedokončený životopis* souborně pojmenovávám jako *Životopisy*.
- ³ Jsem zavázán PhDr. Františku Schildbergerovi, Ph.D., který mi umožnil pracovat s nezpracovanou pozůstalostí Oty Filipa v Moravském zemském muzeu – bez jeho pomoci by tato studie nevznikla. Mé poděkování patří rovněž Mgr. Anně Gnot, Ph.D., za konzultace a informace k dokumentům z Archivu bezpečnostních složek ministerstva vnitra, resp. StB.
- ⁴ K oběma románům ještě Filip přidává dosud česky nevydaný román *Die Sehnsucht nach Procida* (2000, 5); výčet lze doplnit i o román *Sousedé a ti ostatní* (2003), jehož hlavní postavou je Filipovo alter-ego spisovatel Oskar Měšťáček.
- ⁵ Klíčové části rozhovoru v časopise *Der Spiegel*, přepis „Vokněrovy zprávy“ a samotné Filipovo hlášení byly zveřejněny 17. ledna 1998 v *Lidových novinách*, viz Zahradníček 1998.
- ⁶ Zcela jinou recepci měla německá verze. Podle Renaty Cornejo (2012, 154–157) se německá kritika zaměřila především na literární kvality textu a pozitivně hodnotila Filipovu schopnost nastínit složité vztahy v době komunismu, humor a sebeironii.
- ⁷ Filip se mohl volně inspirovat Hrabalovou vzpomínkovou trilogií *Svatby v domě*, *Vita Nuova* a *Proluky*, jejímž vypravěčem je rovněž spisovatelova manželka. Volba této narativní perspektivy signalizuje fikčnost, neboť je zrušena klíčová podmínka autobiografického paktu (identita autora, vypravěče a hlavní postavy).
- ⁸ Při odkazování na položky z dosud nekatalogizované části Filipovy písemné pozůstalosti v Moravském zemském muzeu v Brně (oddělení dějin literatury) uvádím důsledně datum a číslo, které měla daná písemnost v osobní registratuře Oty Filipa.
- ⁹ V závěru *Der siebente Lebenslauf* je uvedeno datum dokončení 25. února 1999. K pozdějším úpravám na základě české verze viz Filip – Strož 2000.
- ¹⁰ O záměru vydat *Sedmý životopis* do konce roku 2000 se zmiňuje Filip v neodeslaném dopisu Ludvíku Vaculíkovi z 3. května 2000 (10738A).
- ¹¹ „Mein siebenter Lebenslauf war zu Ende, ich blieb in ihm, in meinem kläglichen Versagen, in meiner Schuld und Mitschuld gefangen. Ich kehrte immer wieder zurück nach Kadaň im Sommer 1952, um die Spuren meiner damaligen Angst vor dem Tod zu suchen, entdeckte jedoch dort, in meiner Er-innerung und in meinen Träumen, immer wieder mein Vergehen an meinen Nächsten.“
- ¹² Jinak je tato scéna koncipována v *Osmém čili nedokončeném životopise*, kde vysoká míra implicitnosti a neurčitosti umožňuje různou konkretizaci. Vyprávění vytváří napětí mezi obrazným popisem blízkosti smrti (bez zmínky o pokusech o sebevraždu) a rolí či jednáním dozorce „nic mě nebolelo, ale bachař mě vrátil tam, odkud jsem už skoro odešel, zpět do cely a života.“ (Filip 2007, 90).
- ¹³ Cornejo vyjadřuje názor, že Filip tuto kapitolu mohl vynechat také z důvodu silně náboženského naladění, které nerezonuje s českým ateistickým kulturním prostředím (2012, 152).
- ¹⁴ Počáteční fázi práce na *Osmém čili nedokončeném životopisu* reflektuje Filip v dopise Janu Trefulkovi, 5. června 2000 (10768).
- ¹⁵ K zamýšlenému německému vydání *Osmého čili nedokončeného životopisu* viz Ota Filip Jaroslavu Pospíšilovi, 10. března 2001 (11077).
- ¹⁶ Přesnou dataci obnovené práce na *Osmém čili nedokončeném životopise* se mi nepodařilo určit; nicméně ještě v dopise Kláře Hýblové z 2. prosince 2002 (11665) Filip píše, že neví, jestli se vůbec donutí jej dopsat.
- ¹⁷ V korespondenci s Jiřím Urbancem (19. srpna 2005; 12518) cituje Filip tuto větu volně německy a současně ve svém překladu, zároveň ji obaluje aureolou osobního setkání, s největší pravděpodobností smyšleným: „Slovutný švýcarský spisovatel Max Frisch mi jednou, když jsme se před lety setkali v Curychu, řekl a později i publikoval: „Früher oder später [...]“ (Frischův román vyšel v roce 1964, kdy jeho autora Filip nemohl osobně znát).
- ¹⁸ Sám Jungmann měl potřebu ohradit se vůči tomu, jak s ním Filip jako s postavou zachází a opravoval jeho zkreslení (Jungmann 2008).
- ¹⁹ Podle posledních zjištění začal Filip navštěvovat německou školu až v roce 1941 (Gnot 2021, 170).

LITERATURA

- Balašík, Miroslav. [2000] 2015. „Musel jsem odžít ‚jiný‘ život.“ In *Literatura v čase lovců. Rozhovory se spisovateli 1995–2015*, Miroslav Balašík, 56–69. Brno: Host.
- Cornejo, Renata. 2012. „Ota Filip ‚Lebenslauf‘ zwischen Autobiographie und Autofiktionalität.“ *Aus-siger Beiträge* 6: 143–158.
- Dohnal, Lubomír – Petruška Šustrová. 1998. „Ota Filip by se neměl jen tak smát.“ *Lidové noviny* 3. leden, 11, 2, příloha *Orientace* 1: 2–3.
- Drda, Adam. 2012. „Oceněný Ota Filip a poučení novináři.“ *Bubínek Revolver Revue* 3. prosinec. <https://www.bubinekrevolveru.cz/oceneny-ota-filip-pouceni-novinari> [cit. 7. 6. 2023].
- Eco, Umberto. [2000] 2001. *Baudolino*. Přel. Zdeněk Frýbort. Praha: Argo.
- Filip, Ota. n. d. Archiv Oty Filipa. Moravské zemské muzeum v Brně, oddělení literárních dějin.
- Filip, Ota. [1968] 1990. *Cesta ke hřbitovu*. Ostrava: Profil.
- Filip, Ota. 2000. *Sedmý životopis*. Brno: Host.
- Filip, Ota. 2001. *Der siebente Lebenslauf*. München: Herbig.
- Filip, Ota. 2003. *Sousedé a ti ostatní*. Brno: Host.
- Filip, Ota. 2005. *77 obrazů z ruského domu*. Brno: Barrister & Principal.
- Filip, Ota. 2007. *Osmý čili nedokončený životopis*. Brno: Host.
- Filip, Ota. 2009. *Děda a dělo*. Brno: Host.
- Filip, Ota. [1979] 2011. *Valdštejn a Lukrecie*. Brno: Host.
- Filip, Ota. 2012. *Tři škaradé středy a sedm dalších elegií o zlých dnech*. Brno: Barrister & Principal.
- Filip, Ota – Daniel Stroč. 2000. „Jediné, co v tomto globalizujícím se světě funguje, je globalizovaná katastrofa.“ *Kmen* 9. červen, 6, 23: 2.
- Fonioková, Zuzana. 2021. „Sám za sebe, a přece fikční. Možnosti milostného románu Jana Němce jako autofikce.“ *Bohemistyka* 21, 4: 513–532.
- Frisch, Max. [1964] 1975. *Mein Name sei Gantenbein*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Gnot, Anna. 2020. „Opisují doslova. Strategie využití citace z archivních dokumentů v *Sedmém životopise* Oty Filipa.“ *Česká literatura* 68, 6: 655–676.
- Gnot, Anna. 2021. „Vzájemné kolonizování české a německé kultury v románu Oty Filipa *Cesta ke hřbitovu*.“ In *Vorstellungen vom Anderen in der tschechisch- und deutschsprachigen Literatur. Imaginationen und Interrelationen*, ed. Petra James, 167–188. Berlin: Frank & Timme.
- Hybler, Martin. [2001] 2008. „Odplata slov.“ In *Kolem dokola*, Martin Hybler, 123–132. Praha: Revolver Revue.
- Jungmann, Milan. 2001. „Autobiografie, nebo politický pamflet?“ *Nové knihy* 9. leden, 41, 2: 20.
- Jungmann, Milan. 2008. „Čeho je moc, toho je příliš.“ *Host* 24, 3: 89–90.
- Kabát, Marcel. 2000. „Ota Filip začíná po letech znovu psát česky.“ *Lidové noviny* 2. listopad, 13, 255: 20.
- Kubica, Jan. 2012. *Spisovatel Ota Filip*. Brno: Větrné mlýny.
- Lukeš, Emil. 2000. „Doznání Oty Filipa.“ *Tvar* 11, 21: 20.
- Peňás, Jiří. 2000. „Opuštěn do svobody. Autobiografický román Oty Filipa v nezbytném kontextu.“ *Respekt* 27. prosinec, 11, 52: 28.
- Ricœur, Paul. [1995] 2000. *Myslet a věřit*. Přel. Miloš Rejchrt. Praha: Kalich.
- Rulř, Jiří. 2000. „Sedmý životopis.“ *Reflex* 27. prosinec, 11, 52: 51.
- Soukupová, Klára. 2021. *Vyprávět sám sebe. Teorie autobiografie*. Praha: Univerzita Karlova.
- Stankovič, Andrej. 1998. „Falešné a pravé oběti a imunita prominentů.“ *Kritická příloha Revolver revue* 11: 127–132.
- Tlustý, Jan. 2019. „Autobiografický mýtus v pozdních textech Bohumila Hrabala.“ In *Schizofrenická historiografie*, ed. Jakub Česka a kol., 135–148. Praha: Scriptorium.
- Trávníček, Jiří. 2008. „Do krajiny českého románu se přivalil obrovitý balvan.“ *Host* 25, 1: 20–21.
- Uhl, Petr. 1998. „Aby nebyl Ota Filip věčnou obětí.“ *Právo* 15. leden, 8, 12: 4.
- Vaculík, Ludvík. [1981] 1991. *Hlasy nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře*. Praha: Torst.
- Vaculík, Ludvík. [1981] 1992. *Český snář*. Brno: Atlantis.
- Zahradníček, Tomáš. 1998. „Spolupracoval spisovatel Ota Filip s komunistickou tajnou policií?“ *Lidové noviny* 17. leden, 11, 14: 8.

- Zipfel, Frank. 2008. „Autofiction.“ In *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, ed. David Herman – Manfred Jahn – Marie-Laure Ryan, 36–37. London – New York: Routledge.
- Zipfel, Frank. 2009. „Autofiktion. Zwischen den Grenzen von Faktualität, Fiktionalität und Literarität.“ In *Grenzen der Literatur. Zu Begriff und Phänomen des Literarischen*, ed. Simone Winiko – Fotis Jannidis – Gerhard Lauer, 285–314. Berlin – Boston: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110210835>.
- Zizler, Jiří. 2008. „Člověk ve spárech dějin. Osmý čili nedokončený životopis Oty Filipa.“ *A2* 4, 9: 6.

A life that became a novel: The autofictional *Autobiographies* of Ota Filip

Ota Filip. Autofiction. Autobiography. Identity.

The article examines the Czech author Ota Filip's autofictional texts *Sedmý životopis* (The seventh autobiography, 2000) and *Osmý čili nedokončený životopis* (The eighth or unfinished autobiography, 2007) in the intersection of several contexts. Based on archival research of Filip's estate, it reconstructs their complex genesis and examines the factors that influenced their final edition, as well as the differences between the Czech and German versions of *Sedmý životopis*. The study analyzes the narrative as well as broader textual and paratextual strategies that create the hybrid status of the two “autobiographies” and provide the reader with contradictory instructions: to read the texts as autobiography and/or as fiction. This tension is also investigated with regard to the reception of Filip's texts. The study further exposes some of Filip's mystifications and reveals how he uses the porous boundary between fact and fiction to come to terms with his traumas and media scandals, and to create a socially acceptable image of himself. Both autobiographies are also placed in the broader context of Filip's literary works and contemporary Czech literature.

Mgr. Jan Tlustý, Ph.D.
Ústav české literatury
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita v Brně
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
tlusty@phil.muni.cz
<https://orcid.org/0000-0001-6747-6415>